

FILOSOFIA RENAȘTERII

Titus Raveica

Renașterea, această epocă măreață din istoria omenirii, a constituit, și va constitui încă multă vreme, obiect de dispută și controversă, grație atât complexității fenomenului în sine, diversității formelor lui de manifestare, cât și intereselor și prejudecăților exegeților care l-au luat în studiu.

Renașterea¹, această mare mișcare a spiritului uman, denumită pe drept cuvânt “aurora vremurilor moderne”, a fost una dintre cele mai bogate perioade nu numai în domeniul artei, ci și pe tărîmul literaturii, științei, tehnicii, filosofiei, etc. Leon Battista Alberti, Marsilio Ficino, Pico della Mirandola, Lorenzo Magnificul, Rafael, Michelangelo Buonarroti, Leonardo da Vinci, Giordano Bruno, Galileo Galilei etc. – iată doar cîteva nume care au făcut faimă și glorie acestei perioade eroice.

Termenul de Renaștere, atât de generos prin aspirațiile și năzuințele pe care le desemnează, a avut din secolul al XV-lea pînă în prezent cele mai diferite semnificații. Fiecare epocă – scria Andrei Oțetea – i-a atribuit un conținut diferit, în funcție de interesele și prejudecățile sale dominante. Istoria diferitelor interpretări ale Renașterii rezumă evoluția studiilor care i-au fost consacrate și scoate în relief substratul social al reacțiunilor pe care le-a provocat. “În Evul Mediu, scria Jakob Burckhardt, omul nu se recunoștea pe sine decît ca rasă, popor, partid, corporație, familie, sau sub orice altă formă generală colectivă.”² În Renaștere, în schimb, toate vechile legături se surpă, lanțurile se rup, unitățile sînt distruse. “Atunci, pe aceste dărîmături, ieșit din rînd, degajat din ansamblu, smuls din tradiție, scuturîndu-și tutela și lepădîndu-și aparențele, apărea omul modern.”³

Renașterea a făcut obiectul unor susținute meditații și laborioase cercetări din partea multor filosofi și istorici din epoca modernă și contemporană. Giorgio Vasari,

¹ Primul care a întrebuințat acest termen a fost istoricul francez Jules Michelet. El a intitulat vol. al VII-lea din *Istoria Franței*, consacrat secolului al XVI-lea, *La Renaissance* (1855) și i-a definit conținutul prin formula celebră: “descoperirea lumii, decoperirea omului”. Succesul prodigious al termenului și al definiției lui Michelet se datorește însă cărții lui Jakob Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*. El a adaptat definiția lui Michelet, dar a precizat-o și a adîncit-o. Expresiile: *rinascita*, *renaissance*, *reformatio* etc. erau cunoscute încă din secolul al XV-lea, dar se aplicau la formele intelectuale și artistice ale culturii, considerate autonom și distinct unele de altele și asociate cu cultura antică. Începînd cu Petrarca, Machiavelli și Erasmus, Renașterea s-a definit ca o restaurare a antichității clasice după o lungă perioadă de decădere și beznă.

² Jakob Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, vol. I, Minerva, București, 2000, p. 151.

³ *Ibidem*.

Paulo Giovio, Jules Michelet, Jakob Burckhardt, Philippe Monnier, Georg Voigt, Walter Pater, J. C. L. Simonide de Sismondi, J. Huizinga, J. Nordström, H. Thode, E. Gilson, G. Toffanin, S. R. Hooper, N. Berdiaev etc. sînt, poate, cele mai cunoscute nume care s-au ocupat de acest complex și multilateral fenomen care se numește Renaștere. Desigur, ecoul cel mai larg l-au avut teoriile lui Jakob Burckhardt și Walter Pater. De altfel, în linii mari, istoricii și filologii italieni, de ieri și de astăzi, au îmbrățișat în marea lor majoritate viziunile elvețianului Burckhardt și ale englezului Pater. O adevărată pleiadă de filologi, artiști și istorici, scriitori și învățați, în frunte cu Carducci, d'Ancona, Francesco de Sanctis, Pio Rajna, Villari, urmați apoi de Barbi, Flamini, Ferrari, Gabotto, Morpurgo, Novati, Rossi, Torraca, Sabbadini ș.a., au contribuit, fiecare în felul său, la elucidarea acestui fenomen unic în istoria Europei.

Teoria lui Burckhardt, împărtășită și susținută atât de germanul Georg Voigt, cât și de francezul Philippe Monnier, pornește de la teza fundamentală conform căreia Renașterea s-a manifestat pentru prima dată în Italia și se caracterizează prin faptul că oamenii din *Quattrocento* au început să privească cu alți ochi lumea, năzuind spre cunoașterea și spre cîștigarea libertății și a dreptului de a-și manifesta nestingherit personalitatea. Într-adevăr, în lucrarea sa *Die Kultur der Renaissance in Italien*, apărută la Basel în 1860, lucrare devenită astăzi clasică, istoricul elvețian subliniază că abia în zorii Renașterii ochii omului medieval s-au deschis îndeajuns, pentru a-i îngădui să vadă lumea în formele ei adevărate, ca o realitate obiectivă, și pentru a-l ajuta să se considere pe sine însuși ca întreg, nu numai ca parte, ca individ, în sensul etimologic al cuvîntului, avînd ca atare și drepturi, nu numai datorii. Iar rezultatul de căpetenie al acestei schimbări a fost că oamenii din timpul Renașterii n-au dorit nimic mai cu tărie decît libertatea de a fi ei înșiși, de a gîndi și de a lucra prin ei înșiși, chiar și împotriva tradițiilor și autorităților. Acestei dispoziții de spirit, care a constituit, după Burckhardt, trăsătura distinctivă a perioadei de care ne ocupăm, i-a dat el însuși numele de “individualism”⁴. După opinia aceluiași teoretician, la constituirea modului de a gîndi și de a lucra al italienilor din secolul al XV-lea a contribuit în principal descoperirea monumentelor literare și științifice, artistice și filosofice ale antichității greco-romane. “Dar trezirea Antichității se produce cu totul altfel în Italia decît în Nord. Îndată ce barbaria încetează, în peninsulă apare, la poporul italian, încă pe jumătate antic, conștiința trecutului său. Îl celebrează și vrea să-l reînvie. În afara Italiei e vorba de o utilizare savantă și reflectată a unor elemente de Antichitate. În Italia avem de-a face cu un contact savant dar în același timp concret popular cu Antichitatea, deoarece aceasta constituia însăși amintirea propriei

⁴ *Ibidem*, pp. 151-153.

măreții. Înțelegerea ușoară a limbii latine, mulțimea amintirilor și a monumentelor, încă prezente, contribuie puternic la această dezvoltare intelectuală. Dintr-înșă, ca și reacțiunea spiritului popular care devenise totuși, între timp, altul, din instituțiile germano-longobarde, din cavalerismul european, în genere, din alte influențe culturale venite din Nord, în sfârșit, din religie și biserică răsare noul acesta în întregul său și anume: spiritul italian modern, căruia i-a fost dat să servească de model întregului Occident.”⁵ Același Jakob Burckhardt ne spune că în alcătuirea statelor italiene, fie că erau republici, fie că erau tiranii, aflăm poate nu unica, dar principala cauză a dezvoltării timpurii a italianului, ca om modern. “În Evul Mediu cele două laturi ale conștiinței umane – una îndreptată în afară, spre lume, alta spre interiorul omului însuși – se găseau sub același vâl, într-o stare de reverie sau pe jumătate trează. Vâlul era țesut din credință, naivitate copilărească și iluzii (...). Italia e prima care sfișie acest vâl; se trezește un mod obiectiv de a considera și de a trata statul, ca și toate lucrurile acestei lumi; pe lângă acesta se ridică însă – cu toată forța – subiectivitatea. Omul devine individ spiritual și se recunoaște ca atare. Așa se ridicase cândva greul în fața barbarului, arabul individual față de alți asiatici, individul în fața unor colectivități rasiale.”⁶

O contribuție esențială la cristalizarea viziunii despre Renaștere au avut-o, se știe, umaniști și reformatori ca Johann Reuchlin, Philipp Melanchthon și, mai ales, Erasmus din Rotterdam, iar într-o anumită măsură chiar Martin Luther. Atât reformatorii, cât și majoritatea umaniștilor au militat pentru revenirea la preceptele primitive (inițiale) ale creștinismului, la puritatea lor nazariteană, denunțând în termeni foarte duri formalismul și decadența bisericii, lipsa de pietate și stricarea moravurilor. “În vreme ce biserica – scria Luther – s-a îmbrăcat în aur și nestemate, Hristos a rămas desculț la poarta ei.”⁷ Erasmus și reformiștii au militat pentru o religie naturală și rațională, pentru o biserică curată și modestă, scutită de fariseism și de balastul formalismului, care să-l redea pe Dumnezeu credincioșilor nemijlocit, direct, fără intermediari, adică fără preoți, dascăli, țărcovnici etc. Umaniștii europeni, în frunte cu Erasmus, nu doar postulau revenirea la vechiul mesaj evanghelic, ci chiar au contribuit direct la purificarea credinței prin autenticitate cultural-filologică, iar traducerea *Bibliei* de către Erasmus (din greacă în latină) și de către Luther (din latină în limba germană) constituie un pas hotărâtor în această efort. Hieronimus a fost, se știe, cel care a făcut prima tălmăcire a *Bibliei* din greacă veche în latină, însă traducerea sa era plină de imperfecțiuni și greșeli, încărcată de aluviuni și supraadăugiri inutile. Erasmus și Luther fost primii care au înțeles că

⁵ *Ibidem*, p. 199.

⁶ *Ibidem*, p. 151.

⁷ Al. Marcu, *Valoarea artei în Renaștere*, Casa Școalelor, București, 1943, p. 30.

renovarea religiei presupune, obligatoriu, îndepărtarea din *Biblie* a sus-amintitelor erori. Totodată, Erasmus, alături de Petrarca, Dante, Machiavelli – după cum am arătat – a contribuit la încetățenirea ideii conform căreia Evul Mediu a fost o perioadă de beznă și de decădere. În ceea ce-l privește pe Erasmus, aproape toate lucrările sale, începînd de la *Antibarbarorum liber*, *Colloquia*, *Adagii* și terminînd cu *Encomium moriae* sînt, toate, pline de atacuri împotriva “întunericului” și “barbariei” Evului Mediu. Mai mult încă, renașterea a ceea ce el numește *bonae litterae*, a limbii ciceroniene, restaurarea literelor, a stilului latin autentic, constituie condiția esențială pentru reîntronarea adevăratei credințe. Există, pe de altă parte, gînditori, oameni de știință și exegeți care proslăvesc Evul Mediu și valorile sale, considerînd Renașterea drept o perioadă de declin, de decadență a acestui ev. Printre cei mai cunoscuți aș aminti pe J. Nordström, E. Gilson, N. Berdiaev, G. Toffanni, S. R. Hooper, H. Thode, G. Sarton, V. L. Saulnier, C. Angeleri etc. etc.

Important de subliniat aici este faptul că exegeții și cărturarii români care s-au ocupat de Renaștere au înclinat, mărturisit sau nu, spre viziunea proiectată de Burckhardt asupra acestei epoci eroice din istoria omenirii; Ramiro Ortiz, P. P. Negulescu, A. Oțetea, T. Vianu, Al. Marcu, G. Călinescu, Al. Balaci, Nina Façon, Edgar Papu, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Nicolae Balotă ș.a., prin cărțile și studiile publicate, au susținut, așadar, poziția faimosului istoric elvețian. Un punct de vedere asemănător au împărtășit și istoricii români ai artei, precum Gheorghe Oprescu și Al. Marcu, ultimul prezentînd veacul al XV-lea din Italia ca fiind epoca tuturor emancipărilor: emanciparea individualului față de tradiție și dogmă, a soțului față de căsătorie, a vieții față de prejudecăți, a copiilor față de vîrstă, a femeii față de soț etc. “Prea voluptos spre a se lipsi de bucurie – observă Al. Marcu –, prea artist ca să renunțe la frumusețe; prea bogat, avînd prea mult aur și prea multe bijuterii, ca să nu le atîrne de umerii goi, secolul XV a atras femeia în afara cercului familiei sale, a luat-o de la torsul lîinii și de la leagăn, a gătit-o, a exaltat-o, a adorat-o. Nu i-a mai cerut virtuți domestice: i-a cerut în schimb virtuți de lume; a introdus-o în lumina și în fastul saloanelor, iar în loc de a o mai privi cu ochii severi ai educatorului sau ai soțului, i-a surîs cu ochi de amant.” Împotriva acestei emancipări, a corupției și libertinajului începe să tîne și să fulgere Girolamo Savonarola – acel călugăr dominican “cu cap de țap”, “jandarmul sufletelor” care nu se împăca deloc cu “păgînismul” Renașterii și dorea să mîntuiască Biserica și Italia de “popii corupți” și de “principii de pradă”. “Într-o vreme cînd și «elocvența bisericească» era pătrunsă de eleganțele umanismului, noul predicator vine cu un fel aspru, abrupt, cu fraze care sînt strigăte de mînie sau suspine de durere, cu viziuni apocaliptice de foc și urgie, cu tăceri mai elocvente decît vorba, cu vorbe care se îneacă în lacrimi. Italia a uitat de Dumnezeu; Italia s-a făcut păgînă; Biserica nu mai e biserca Domnului, preoții nu mai sînt păstorii

turmei, Roma e Babilonul; principii sînt fiare sălbatice trimise spre pedeapsa noroadelor; bărbații se gîndesc numai la cîștig și plăceri, femeile au pierdut rușinea. Vremurile s-au împlinit; urgia Domnului e aproape, nu mai e timp de pierdut”⁸.

Girolamo Savonarola a înspăimîntat vreme de 4 ani (1494-1498) sufletele florentinilor, terorizîndu-i, dar – de reținut – nu numai sufletele oamenilor simpli, ci și pe cele ale unui Michelangelo Buonarroti, Lorenzo Magnificul, Marsilio Ficino, Pico della Mirandola, Angelo Poliziano, care îi devin prieteni și adepți. Acest fanatic a vrut să facă din Florența o mănăstire, iar din stat o teocrație, încercînd o reformă morală în înfloritorul oraș din Toscana. Pentru fratele Girolamo, Florența era inima Italiei, misiunea ei era să regenereze Italia și să îndrepte pe calea cea bună Biserica. Pentru aceasta însă trebuia ca Florența să se întoarcă la viața pură, creștinească. În foc deci cu păgînismele culturii antice, cu deșertăciunile artei, împodobirii, vorbirii elegante! La o parte cu petrecerile lumești, cu spectacolele rușinoase, cu carnavalul perpetuu! Post și pocăință, iar deșertăciunile în foc! Înainte de Savonarola, Florența era un oraș vesel și zvăpăiat, iar acum el avea aerul unei mănăstiri: în locul cortegiilor de carnaval, lungi procesiuni de călugări și copii îmbrăcați în alb, cîntînd laudele Domnului și psalmii pocăinței.

Revenind la teoria lui Jakob Burckhardt asupra Renașterii, vom mai face o precizare: deși lucrarea sa *Cultura Renașterii în Italia* este astăzi una clasică, celebrul istoric elvețian trece într-un fel de con de umbră progresele tehnice, literatura și mai ales artele plastice, iar despre filosofie aproape că nu suflă un cuvînt. Vorbind despre lipsurile acestei cărți, Robert Klein nota nu fără îndreptățire: “Burckhardt prezintă Renașterea cum ar descrie geniul unui om de seamă, de aceea ea ne apare una și indivizibilă, aproape fără rădăcini în Evul Mediu, fără prelungiri în baroc, fără evoluție interioară, fără influențe ale străinătății și fără o adevărată pluralitate a tendințelor”⁹. De asemenea, alți exegeți ai fenomenului Renașterii îi reproșează lui Burckhardt faptul că a rupt Renașterea de Evul Mediu și, mai mult, că ar fi săpat o adevărată prăpastie între Italia și țările nordice. După opinia noastră, *Cultura Renașterii în Italia* păcătuiește în primul rînd prin faptul că neglijează prefacerile social-economice care s-au petrecut în epocă și analizează prin excelență statul și viața claselor superioare ale Italiei, neglijînd celelalte categorii și pături sociale, în special soarta țărănimii.

Tezele de bază din *Cultura Renașterii în Italia* au fost reluate și sprijinite atît de germanul Georg Voigt, cît și de francezul Philippe Monnier. Primul, în lucrarea sa *Die Wiederbelebung des Klassischen Alterthums*, susține că profunda transformare spirituală

⁸ C. Antoniadă, *Machiavelli*, București, Cultura Națională, vol. I, pp. 28-29.

⁹ Robert Klein, prefață la J. Burckhardt, *La Civilisation de la Renaissance en Italie – essai*, Paris, 1966, vol. I, p. XIII, *apud*. N. Balotă, prefața la J. Burckhardt, *op. cit.*, p. LXX.

ce a caracterizat Renașterea nu se putea produce decât în Italia – patria lui Dante și Leonardo –, care, cu toate invaziile străine, rămăsese moștenitoarea firească a comorilor antichității greco-latine. La începutul veacului nostru, în 1901, francezul Philippe Monnier, în opera sa fundamentală *Le Quattrocento. Essai sur l'histoire littéraire du XV-eme siècle italien*, lucrare premiată de Academia franceză, împărtășește și el viziunea lui Burckhardt, afirmând: *Col Quattrocento, l'Italia si mise a quida della cultura europeo*. Și încă ceva: controversele în jurul rolului jucat de Renașterea italiană în evoluția culturală a Europei se datorează, în mare măsură, acestui Philippe Monnier care, în încheierea lucrării sale anterior amintită, preciza că “Renașterea este un fenomen aproape cu neputință de definit”.

Ca o reacție împotriva tezelor lui Burckhardt și a adeptilor săi a apărut la Londra, în 1873, teoria istoricului englez Walter Pater, teorie care susține că, de fapt, Renașterea ar fi apărut în ultimele veacuri ale Evului Mediu, în Franța, odată cu romanul cavaleresc și poezia provensală, dar ea și-a atins culmea, atât ca intensitate cât și ca întindere, în Italia secolului al XV-lea. Un punct de vedere asemănător împărtășește și istoricul suedez Johannes Nordström, potrivit căruia “Renașterea n-a fost decât o ramură înflorită pe arborele robust al culturii medievale”¹⁰. După opinia lui Nordström, Renașterea autentică trebuie situată, în timp, în intervalul ce s-a scurs din secolul al XII-lea pînă în al XIV-lea inclusiv, iar în spațiu, la nord de Alpi, mai ales în Franța. Atunci și acolo s-au produs, după Nordström, primele și cele mai mari eforturi de descoperire și de asimilare a culturii greco-latine. De reținut că, dacă în ceea ce privește unele probleme de interpretare și de cercetare a epocii Renașterii au existat deosebiri esențiale și de principiu între istorici și exegeți, în explicarea sorgintei noii culturi renascentiste majoritatea au fost de acord că aceasta a fost o consecință directă a căderii Constantinopolului și destrămării Imperiului Bizantin care i-a repus pe europeni în contact cu vechea cultură greco-latină și că, de fapt, noua cultură nu reprezintă altceva decât o *renaștere* a celei vechi.

Demn de relevat este și faptul că foarte mulți istorici și exegeți ai Renașterii explică acest fenomen prin factori de ordin spiritual, suprastructural, neglijînd transformările care s-au produs în baza economică, în *Quattrocento* și *Cinquecento*. De pildă, Gaston Sarton, în cunoscuta sa lucrare *Histoire de la philosophie ancienne*, apărută la Paris în 1912, citează printre cauzele care au dus la năruirea culturii medievale următoarele: abuzul de dialectică, decăderea Universității din Paris și tulburările religioase și politice. Potrivit acestui istoric, cauzele Renașterii trebuie căutate în compromiterea pe plan politic a unității “Republicii Creștine” sub conducerea papei, în

¹⁰ J. Nordström, *Moyen Age et Renaissance. Essai historique*, Paris, 1922, p. 158.

întoarcerea la Antichitate pe plan literar, în noile descoperiri făcute în știință și tehnică și, desigur, în Reformă. Alți istorici au identificat începuturile Renașterii cu mișcarea franciscană. De pildă, Henry Thode vede în Francisc din Assisi (1182-1226) – întemeietorul ordinului franciscanilor – un precursor al Renașterii, iar Etienne Gilson (autorul cunoscutei lucrări *Umanismul medieval și Renașterea*, Paris, 1932) afirmă că “Renașterea, așa cum ne-a fost descrisă, n-a fost Evul Mediu plus omul, ci Evul Mediu minus Dumnezeu, și tragedia e că, pierzând pe Dumnezeu, Renașterea a pierdut omul însuși”¹¹. Punctul de vedere susținut de Etienne Gilson este împărțit, cu mici deosebiri de nuanță, atât de J. Chevalier, Giuseppe Toffanin, Stanley R. Hooper, cât și de că Nikolai Berdiaev. Ultimul, în lucrarea sa *Spre o nouă epocă*, apărută la Londra în 1949, scria: “Din păcate, Renașterea a început să susțină că omul e autonom și să sape o prăpastie între om și eternul adevăr al creștinismului. În acest fapt constă eroarea lui și principalul izvor al tragediei istorice moderne. Proclamându-se el însuși Dumnezeu, omul s-a dezumanizat”¹².

Desigur, înaintea lui Michelet, Burckhardt, Pater și a celorlalți istorici anterior menționați, gânditori ca Montesquieu, Voltaire, Hume, Condorcet, D’Alambert, Diderot etc. au fost convinși că Renașterea reprezintă o epocă de mare progres spiritual – cultural, științific și artistic – epocă eroică ce a marcat trecerea de la barbarie la civilizație, de la întuneric la lumină. În opoziție cu ei, gânditorii și scriitorii romantici, deși recunosc că Renașterea a marcat o ruptură cu Evul Mediu, regretă dispariția pioșeniei, a moralei religioase, disoluția autorității și ordinii, a cavalerismului și a onoarei, coborârea transcendenței în imanență. În opinia majorității romanticilor, Evul Mediu a fost o adevărată “vîrstă de aur” a Europei, iar stilul gotic a reprezentat o culme a creației artistice. În realitate, Renașterea n-a însemnat doar “«lumina în bezna barbară a Evului Mediu» (Huizinga). (...) O transformare a viziunii cosmologice, o metamorfoză a concepțiilor despre lume și viață implică o mutație mai profundă a umanului decît aceea pe care ar fi putut-o bănuși cugetătorii din «secolul luminilor». Ori Michelet a înțeles prea bine că secolul al XVI-lea, secolul care merge «de la Columb la Copernic, de la Copernic la Galilei», în care omul se regăsește pe sine, în care Vesalius și Michel Servet descoperă unele taine ale vieții, în care Luther, Calvin dar și Cujas, Rabelais, Montaigne, Shakespeare și Cervantes pătrund în straturile adînci ale naturii umane, este timpul unei «noi credințe». Antichitatea nu este decît unul din pilonii de susținere a noii credințe. Omul Renașterii se recunoaște ca într-o oglindă ideală în omul antichității. Dar sursa

¹¹ E. Gilson, *Umanismul medieval și Renașterea*, Paris, 1932, *apud.* A. Oțetea, *Renașterea*, Editura Științifică, București, 1964, p. 34.

¹² *Apud.* A. Oțetea, *op. cit.*, pp. 33-34.

principală a înnoirii nu e în antichitate, ci în descoperirea lumii, deci într-un nou contact cu natura, și în revelarea rațiunii cercetătoare. «Arta și rațiunea reconciliate – spunea Michelet – iată Renașterea, cununia frumosului cu adevărul.» Tot astfel ar fi putut spune că arta renascentistă apare la răscrucea dintre frumos și natură. Renașterea, după Michelet, este așadar o redescoperire a naturii, a naturii umane ca și a Cosmosului¹³.

Deosebit de adânci și interesante ni s-au părut ideile lui Hegel referitoare la Renaștere și la reînvierea științelor. Renașterea, în opinia lui Hegel, a însemnat reculegerea spiritului în sine însuși, ridicarea spiritului la pretenția de a se găsi și cunoaște pe sine ca reală conștiință de sine, atât în cuprinsul lumii suprasensibile, cât și în acela al naturii nemijlocite. “Această trezire a spiritului la conștiința de sine a atras după ea reînvierea artelor și a științelor antice – în aparență o recădere în copilărie, dar în fapt, o înălțare proprie în lumea ideilor, mișcarea proprie pornită din sine, după cum lumea inteligibilă fusese pentru spirit mai curînd o lume dată din afară. De aici au pornit toate străduințele și invențiile, de aici descoperirea Americii și a drumului spre India orientală, de aici mai cu seamă trezirea din nou a iubirii față de vechile științe, față de științele așa-numite păgîne; astfel încît spiritele s-au îndreptat spre operele anticilor. Aceste opere ale anticilor deveniseră obiecte de studii. Aceste studii fură opuse divinului, ca *studio humaniora*, în care este recunoscut omul cu interesele și acțiunile lui.”¹⁴ Hegel constată, pe bună dreptate, că Apusul a ajuns din nou în contact cu grecii după căderea Imperiului Bizantin, cînd cei mai bogați și mai instruiți dintre nobilii greci s-au refugiat în Italia. Prin acești greci a făcut cunoștință Apusul cu operele celor vechi, cu operele lui Platon în special. “Li se atribuie prea mare merit călugărilor, socotindu-se că ei ne-ar fi păstrat operele anticilor; aceste opere, dimpotrivă, ne-au venit din Constantinopol; operele latine s-au păstrat, evident, în Occident. Propriu-zis, abia acum și aici face Apusul cunoștință cu adevăratele scrieri aristotelice, și prin acestea sînt trezite iarăși la viață vechile filosofii, deși acestea fură amestecate cu enorme și sălbatice elucubrații.”¹⁵

Referitor la operele literare și filosofice ale autorilor greci și latini, Burckhardt preciza că, oricît de mare ar fi fost influența acestora asupra Italiei, s-au descoperit mai puține opere noi decît s-au propagat din cele deja cunoscute de multă vreme. “Poezii, istoricii, oratorii, epistolografii latini cei mai renumiți, pe lîngă traducerile latine ale unor scrieri de Aristotel, Plutarch și alți cîțiva scriitori greci, formau, laolaltă, tezaurul care entuziasmase generația lui Boccaccio și Petrarca (...) De-abia în secolul al XV-lea începe

¹³ N. Balotă, prefață la J. Burckhardt, *op. cit.* p. XXII-XXIII.

¹⁴ Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei*, vol. II, Editura Academiei, București, 1964, p. 307.

¹⁵ Hegel, *op. cit.*, pp. 308-309.

seria mare a descoperirilor, întemeierea sistematică a bibliotecilor, cu ajutorul copiștilor și a unei laborioase activități de traducere din greacă.”¹⁶

Departate de a fi epuizate, discuțiile asupra Renașterii cunosc o efervescență sporită în ultimii ani. Dacă ilustrul Bertrand Russell, în a sa vestită *History of Western Philosophy*, afirma că oamenii Renașterii n-au făcut altceva decât să caute o “religiozitate mai profundă”, G. Sarton susține că umanismul Renașterii, în opoziție cu Evul Mediu, constituie un regres atât din punct de vedere filosofic, cât și științific. Și încă ceva: recent a apărut la Erevan cartea istoricului H. Cealaian, intitulată *Renașterea în Armenia*. Autorul dezvoltă ideea că Renașterea s-ar fi manifestat pentru prima dată în secolele XI-XII, într-o serie de țări ca Gruzia, Armenia, Azerbaidjan, Japonia etc. Două sînt, în principal, tezele pe care Cealaian vrea să le acrediteze:

- a) Renașterea din Orient precede Renașterea din Occident, și
- b) Renașterea nu a fost un fenomen european, ci unul universal. Întrucît autorul nu aduce suficiente argumente convingătoare în această direcție, nu ne putem însuși un asemenea punct de vedere. În esență, Cealaian nu face altceva decât să reînvie o serie de teorii mai vechi care postulează ideea rupturii dintre Renaștere și Evul Mediu sau prezintă Renașterea ca pe o perioadă de criză a Evului Mediu. Este vorba de teoriile susținute de către H. Taine, H. Höffding, G. Saitto, Jacques Maritain, care nu recunosc că Renașterea clasică s-a produs în *Quattrocento* și *Cinquecento* (în Italia), ci în țări ca Germania, Franța sau țările nordice.

Desigur, o delimitare riguroasă a Renașterii de Evul Mediu și de epoca modernă e anevoie de întreprins, căci ea a fost un fenomen european și nu unul național și nu a existat un sincronism în dezvoltarea culturii din țările Europei, ci o evoluție diferită de la țară la țară, adică o dezvoltare diferită în timp și ca arie geografică. Ca mișcare spirituală extrem de largă care a cuprins arta, literatura, filosofia, științele, mentalitățile etc., Renașterea s-a afirmat pentru prima dată în Italia, în *Quattrocento*, mai întâi în artele plastice și literatură și apoi în domeniile științelor naturale, în artele mecanice și în filosofie. Ca fenomen foarte general care a marcat trecerea de la Evul Mediu la epoca modernă, Renașterea include atât umanismul, care a caracterizat întreaga viață spirituală și culturală a epocii, cât și Reforma, precum și Renașterea propriu-zisă. Ca epocă distinctă care a însemnat “descoperirea lumii, descoperirea omului”, Renașterea a marcat începuturile vremurilor noi. Primii care au semnalat autorii clasici ai Antichității au fost Dante, Petrarca și Boccaccio. Lucrul acesta s-a petrecut încă din primul pătrar al

¹⁶ J. Burckhardt, *op. cit.*, pp. 216-217.

secolului al XIV-lea, odată cu apariția *Divinei Comedii*, a *Sonetelor* și a *Decameronului*. Dante, Petrarca, Leonardo, Machiavelli și ceilalți corifei ai Renașterii apar, se știe, ca spirite noi, moderne, înnoitoare prin excelență. “Nu o Italie medievală aflăm în operele lor, mișcându-se solemn și rigid într-o aurie lumină a unui amurg de epocă, nici o Italie devenită brusc decăzută, fără credință și fără pudoare, pradă tuturor licențelor și a unei neastîmpărate dorințe de petrecere, ci lentă, profunda frământare a spiritului omenesc, în dorința de a-și regăsi libertatea și un echilibru moral și spiritual superior.” În Italia, o serie de orașe-state, precum Florența, Veneția, Milano, Padova, Neapole etc., cunosc o deosebită înflorire economică încă din secolul al XIII-lea, când apar și se dezvoltă germeii noii orînduiri capitaliste care iau naștere în sânul vechii orînduiri feudale. “Noua clasă socială care se ridică, burghezia, pretutindeni unde triumfă – scrie A. Oțetea – surpă supremația politică și economică a nobilimii feudale și supune intereselor ei de clasă politica comunității. Regimul feudal, anarhic, violent, risipitor și neprevăzător, e incompatibil cu interesele industriei și comerțului, de aceea e înlăturat. Administrația, justiția, finanțele sînt reorganizate în sensul intereselor burgheze. Statul e pus în serviciul noilor forțe economice și sociale, iar politica lui se emancipează de sub autoritatea bisericii. Politica regală de centralizare a statului a fost susținută de populația orașelor și de masele populare de la țară care aveau nevoie de ordine și de liniște.”¹⁷

Andrei Oțetea observa, de asemenea, că “baza economică a Renașterii a constituit-o emanciparea țăranimii, trecerea de la meșteșug la manufactură și de la supremația nobilimii feudale la dominația burgheziei. Capitalismul a rupt îngrădirile regimului feudal, a înlocuit ordinea statică a Evului Mediu cu una esențial dinamică și a transferat centrul vieții de la sat la oraș”¹⁸. Regimul economic întemeiat pe proprietatea funciară este din ce în ce mai mult secondat de unul întemeiat pe bani și pe credit. Această nouă formulă a fost foarte curînd generalizată aproape în întreaga Europă. Statul modern este pus tocmai în serviciul acestor noi forțe economice și sociale, aliate ale monarhiei absolute și ale burgheziei în formare. În Italia mai ales, începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea are loc un reviriment în toate domeniile de activitate. Reconstrucția, redresarea cereau mult spirit de inițiativă și îndrăzneală. Modificările în structura feudalismului european, trecerea treptată la societatea modernă nu s-au realizat dintr-o dată. Însă de pe acum încep să apară, în unele părți mai timid, în altele mai evident, elementele caracteristice viitoarei societăți burgheze: acumularea primitivă a capitalului, concentrarea mijloacelor de producție în mîna unor antreprenori, apariția forței de muncă salariate etc. Transformările din domeniul producției, dezvoltarea forțelor

¹⁷ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 13.

¹⁸ *Ibidem*, p. 12.

de producție, a tehnicii, perfecționarea tehnologiilor, în special în mineritul din Germania, Europa centrală, Slovacia etc, apoi în industria textilă, în postăvărit, în domeniul tiparului și al producției de hârtie etc. și accentuarea diviziunii sociale a muncii au fost factorii esențiali și determinanți în apariția primelor forme de producție și de relații burgheze, în Europa Occidentală și în alte părți ale continentului. Inventarea busolei, a prafului de pușcă și a tiparului au condiționat mari mutații în viața socială, în viața oamenilor. În perioada Renașterii au apărut noi invenții tehnice, noi utilaje, noi tehnologii, instalații hidraulice utilizate în domeniul mineritului, războaie de țesut mai evolute și mai eficiente, proiecte de mari mașini puse în mișcare de forța apei, instrumente pentru prelucrarea sticlei etc.

Numeroasele invenții și descoperiri, progresul tehnicii, lărgirea orizontului științific au dus la abandonarea metodelor de cercetare tradiționale care se dovediseră sterile, la renunțarea la principiul autorității, facilitând astfel instaurarea punctului de vedere științific în cercetarea naturii și a convingerii asupra necesității folosirii metodei experimentale. Punctul acesta de vedere va fi foarte limpede exprimat de Leonardo da Vinci care, în al său vestit *Tratat despre pictură*, scria: “După opinia oamenilor, cunoașterea rezultată din experiență este mecanica, știința este aceea ce se naște în spirit și se încheie cu el (...) dar mie mi se pare mai degrabă că științele care nu se nasc din experiență, mama oricărei certitudini (...), sînt pretențioase și false. Se numește mecanică orice cunoștință izvorîtă din experiență și științifică aceea care și se naște și ia sfîrșit în mintea omului; sînt pe jumătate mecanice cunoștințele care se nasc din știință și se isprăvesc în meșteșugul mîinilor. În ce mă privește, găsesc că sînt zadarnice și furnicare de greșeli acele științe care nu se trag din experiență, această mumă a oricărei certitudini”¹⁹. Așadar, secolul al XV-lea a fost martorul unui suflu nou, orientat cu precădere spre studiul experimental al naturii, al unui simț crescînd pentru importanța tehnicii în viața oamenilor și chiar pentru calcule teoretice izvorîte din observația practică imediată, cotidiană. Alături de numeroasele descoperiri și invenții tehnice de care am amintit, în această epocă au loc marile descoperiri geografice: descoperirea Americii de către Cristofor Columb în 1492; descoperirea drumului spre Indii de către Vasco da Gama; descoperirea Braziliei de către Luis Cabral în 1500; călătoria lui Marco Polo în Extremul Orient, călătoriile lui Giovanni Cabot spre Labrador, Diaz spre Capul Bunei Speranțe etc. Aceasta a fost perioada cînd au apărut legendele lui El Dorado și Marco Polo – legende care au înflăcărat mult imaginația deja aprinsă a italienilor, spaniolilor și portughezilor. Italienii au fost și în această privință precursori, iar la Florența, Padova și

¹⁹ Leonardo da Vinci, *Tratat despre pictură*, Meridiane, București, 1971, p. 27.

Neapole se spune și astăzi că “nu există colț al Pământului care să nu se albească de oasele unui italian generos”. Toate aceste invenții și descoperiri geografice au produs profunde prefaceri în structura forțelor de producție, cauzând la rândul lor transformări radicale în viața socială. Consecința directă a perfecționării forțelor de producție a fost avântul fără precedent al comerțului și al schimburilor de mărfuri. În locul acelei economii închise și îngrădite, atât de caracteristică Evului Mediu, orașele și țările intră acum în relații comerciale unele cu altele, se descoperă noi surse de materii prime și se formează primele nuclee ale viitoarelor companii și trusturi. Folosirea busolei, perfecționarea construcției corăbiilor, dezvoltarea geografiei și astronomiei au dus, cum am văzut, la descoperirea unor noi ținuturi și a unor noi surse de materii prime și la crearea unor noi piețe de desfacere. Aceste noi piețe de desfacere (piața indiană, chineză, piața africană etc.) au dat negoțului și navigației un avânt extraordinar, deschizând noi clase un câmp de acțiune foarte larg. Burghezia europeană, în special cea italiană, portugheză, spaniolă și franceză, anterior împiedicată de îngrădirile și opreliștile feudale, a militat pentru crearea piețelor naționale, pentru crearea statului național centralizat, luptând totodată pentru eliberarea țăranimii de sub jugul exploatării feudale. “Regimul feudal, anarhic, violent, risipitor și neprevăzător e incompatibil cu interesele industriei și comerțului, de aceea e înlăturat. Administrația, justiția, finanțele sînt reorganizate în sensul intereselor burgheze. Statul e pus în serviciul noilor forțe economice și sociale, iar politica lui se emancipează de sub autoritatea bisericii. Politica regală de centralizare a statului a fost susținută de populația orașelor și de masele populare de la sate care aveau nevoie de ordine și de liniște. Legiștii au susținut că, prin ungere, biserica a conferit monarhiei un drept divin. Regele nu depinde direct decît de Dumnezeu; el n-are să dea socoteală de faptele sale decît lui Dumnezeu. Din aceste principii, ei au tras concluzia că nici o putere din lume, temporală sau spirituală, nu are vreun drept asupra regatului Franței. Aceasta e declarația de independența a monarhiei franceze în fața papalității și a imperiului, cele două puteri universale ale Evului Mediu.”²⁰

Un rol deosebit de important în lupta împotriva feudalismului l-au jucat banii. Nobilimea, atrasă tot mai mult în vîltoarea unei vieți de lux și de risipă, e obligată să apeleze la cămătari, care-i împrumută sume de bani cu dobînzi mari, ce de multe ori nu puteau fi restituite fără ruina nobilului. Capitalul se concentrează în mîinile negustorilor italieni, germani, catalani și englezi. Aceștia vor investi atât în industria manufacturieră și minerit, cît și în domeniul comerțului și al băncilor. Așa s-a întîmplat în industria textilă, cu centrele ei cunoscute din Țările de Jos, din Italia și mai apoi în

²⁰ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 13.

Anglia. Noile relații de producție burgheze au pătruns și au transformat radical procesul de muncă nu numai în industria textilă, ci și în extracția de metale nobile și feroase. De pildă alauunul, folosit ca fixator de culori sau degresant al fibrelor textile, i-a atras pe capitaliștii epocii, pe genovezul Benedetto Zaccaria, de exemplu, care în 1340 a obținut concesiunea exploatării minelor din Foceea.²¹

E demn de remarcat, de asemenea, faptul că și în domeniul financiar italienii au fost deschizători de drumuri. Începînd cu sfîrșitul secolului al XV-lea au început să-i aibă drept concurenți pe oamenii de afaceri germani, portughezi, spanioli și, bineînțeles, pe cei englezi. Rolul bancherilor în societate se schimbă odată cu creșterea volumului afacerilor și odată cu interesul comun ce se creează între conducătorii de stat și acești oameni de afaceri. Dacă bancherii Ricciardi din Luca sau Bardi, Peruzzi și Acciainoli din Florența erau protejați de papă ca fiindu-i utili, apoi Medicii din secolul al XV-lea – cum ar fi Lorenzo Magnificul, conducătorul Florenței – sînt deja în relații de egalitate cu suveranii timpului. Iar Filippo Strozzi (secolul al XVI-lea) era căsătorit chiar cu sora papei Leon al X-lea, care și el era din familia de bancheri Medici. Să adăugăm, de asemenea, că bancherii din Augsburg, alături de cei florentini și genovezi, au finanțat aproape de la început unele expediții. Iar cînd mirodeniile au ajuns să transforme Lisabona într-o mare piață, tot ei s-au ocupat cu distribuirea aromamelor în alte centre europene. Apoi, ca și Medicii în Italia, și bancherii germani au investit mari sume de bani în industria extractivă, atît în Europa cît și în Lumea Nouă.

Paralel cu dezvoltarea industriei, a creditului și a pieței interne și internaționale s-au consolidat și tinerele state burgheze care abia se înfiripaseră. Monarhiile europene, în majoritatea lor, au fost susținute de orășeni și masele țărănești, slăbind puterea nobilimii feudale și facilitînd crearea marilor monarhii, fondate în esență pe naționalitate, cristalizîndu-se astfel națiunile europene moderne. De notat faptul că, odată cu avîntul mării industrii manufacturiere, asistăm la pătrunderea relațiilor de producție burgheze și în agricultură. Procesul acumulării primitive a capitalului în acest domeniu a dus la separarea prin violență a producătorilor direcți de mijloacele de producție, la alungarea

²¹ Acest Benedetto Zaccaria dispunea de o flotă proprie cu care transporta alauunul în factoriile sale din Țările de Jos sau în manufaturile sale din Italia. Renumita familie de Medici de la Florența investește capitaluri enorme în minele de la Talfó, descoperite în 1460, unde munceau peste 8.000 de lucrători. Apoi, Francesco Draperio, unul dintre marii bancheri ai epocii, dispunea și el de o flotă proprie și, nu o dată, își rezolva interesele prin forță. Nu mai puțin cunoscute sunt în această epocă puternicile familii Fugger sau Welsler din Augsburg sau Imbot din Nürenberg. Familia Medici investește sume importante în afaceri cu lînă, în comerțul cu mirodenii și țesături de mătase. La Genova, Banca San Giorgio, întemeiată la 1407, a depus o activitate susținută în spațiul mediteranian. Dar Veneția domina comerțul Mediteranei, așa cum Hausa îl domină pe cel Baltic în deplină prosperitate. La Barcelona, la Londra, la Lyon și în alte orașe mari, burghezia în formare câștigă bogății, putere și influență (v. S. Goldenberg și S. Belu, *Epoca marilor descoperiri geografice*, Editura Științifică, București, pp. 14-15).

țăranilor de pe pământ, deposedarea lor de atelaje și de vite, fapt ce a adus suferințe fără margini pentru masele largi țărănești. În tot decursul secolelor XV-XVI asistăm la numeroase mișcări țărănești și răscoale ale meșteșugarilor împotriva jugului feudal. Așa de pildă, în Franța, după răscoala țărănească din 1358 – cunoscută sub numele de *Jacquerie* – și răscoala meșteșugarilor din Paris din 1382, se observă o recrudescență a acestor mișcări la începutul secolului al XV-lea, fapt atestat de răscoala meșteșugarilor și micilor negustori din Paris, în frunte cu Caboche. De asemenea, în Anglia, după marea răscoală din 1381, condusă de Wat Tyler, în 1450 țărănimea se răscoală din nou, avînd în frunte pe vestitul Jack Kead. Interesant de remarcat este faptul că Războiul țărănesc german a fost cea mai largă ofensivă antifeudală din această perioadă. Războiul țărănesc german condus de Thomas Münzer s-a soldat cu peste 10.000 de jertfe omenești; Luther ceruse, se știe, libertatea credinței, libertatea cuvîntului, abolirea comerțului cu indulgențe etc., dar în vreme ce el nu dorise decît o “revoluție spirituală”, religioasă, țărănimea asuprită revendica o revoluție socială. În orice revoluție se întîmplă însă ca un val să-l acopere pe cel dinainte: Luther – revoluționarul și declanșatorul celei mai sîngeroase răscoale din cîte cunoscuse Germania de secole – va trebui să-l înfrunte pe Münzer și pe teologii fanatici și radicali. Așadar, Luther va fi constrîns să lupte pe două fronturi: cu cei moderați și cu cei aprigi. Luther, care provenea din popor și trăia în mijlocul acestuia și care s-a opus principilor, va trebui să renege acum țărănimea ce lupta pentru libertate, în spiritul învățăturii sale și în numele Evangheliei, sau să-i renege pe principii. Dar să-l ascultăm pe Luther: “Cel ce piere, luptînd de partea principiilor – scrie el – va fi un martir fericit; cel ce cade luptînd de partea cealaltă va ajunge în iad, de aceea, oricine poate, are datoria să doboare, să sugrume, să înjunghie, pe ascuns sau pe față, gîndindu-se tot timpul că nu există ceva mai veninos, mai dăunător, mai diabolic decît un răzvrătit”²². Luther e deosebit de sincer: “Eu, Martin Luther, am ucis toți țărani răsculați, căci eu am făcut să fie omorîți: tot sîngele lor este pe grumazul meu”²³.

În epoca Renașterii, noua clasă în formare a avut de luptat nu numai cu nobilimea, ci și cu clerul, un adversar deosebit de puternic și bogat, care sanctificase principiile ordinii feudale, militînd pentru conservarea ordinii existente și în special pentru menținerea fărîmițării feudale și a dezbinării între micile stătulețe italiene. În Evul Mediu, individul uman căzuse, din punct de vedere social, sub puterea arbitrariului feudal, iar din punct de vedere spiritual sub dominația religiei – principala armă ideologică a feudalismului. Pierzîndu-și personalitatea, era absorbit în comunitatea religioasă care-i

²² *Apud. Șt. Zweig, Triumful și destinul tragic al lui Erasm din Rotterdam*, Univers, București, 1975, p. 157.

²³ *Ibidem*, p. 158.

impunea un anumit mod de viață, fixându-i în chip dogmatic limitele pînă la care se putea extinde sfera preocupărilor sale. În această perioadă, grație economiei naturale, închise, nevoile societății erau reduse la strictul necesar, iar preocuparea pentru cercetarea naturii și pentru invențiile științifice era sacrificată în profitul unor îndeletniciri pe care lumea feudală le considera probleme majore ale existenței, primînd problematica religioasă. Prin urmare, studiul naturii în Evul Mediu era redus la minimum, împins undeva la periferia preocupărilor omului, a cărui atenție trebuia să se îndrepte, cu precădere, spre o lume a închipuirii, o lume de dincolo, scopul permanent al acțiunii umane fiind dobîndirea acestei lumi iluzorii, promisă ca o viață veșnică în schimbul renunțării la viața reală. Sînt semnificative din acest punct de vedere cuvintele Sf. Augustin, care, în ale sale *Confesiuni*, afirma că însăși contemplarea naturii constituie un păcat, întrucît în acel moment individul este distras de la preocuparea sa fundamentală, îndreptată spre “mîntuirea sufletului și studierea geografiei lumii de apoi”. În Renaștere însă, grație transformărilor politice, economice, sociale și a celor cultural-artistice, are loc ceea ce Francesco de Sanctis numea “descompunerea religioasă, politică și morală a Evului Mediu”, întrucît “spiritul italian începe să-și elaboreze treptat un conținut nou; acesta pătrunde în conștiință și reconstruiește aici o lume interioară; el creează din nou o credință, care nu mai este religioasă, ci științifică, deoarece își caută temelia nu într-o lume supranaturală și supraomenească, ci înăuntrul omului și al naturii. Pietro Pomponazzi, care neagă existența universalilor și respinge miracolele, proclamă sufletul muritor și rupe orice legătură între cer și pămînt, dînd astfel ca obiect, științei, omul și natura. Platonicienii și aristotelicienii susțineau pe căi diferite autonomia științei, independența ei față de teologie și dogmă. Biserica lasă drum liber acelei literaturi frivole și obscene și acelei vieți libertine căreia îi servea drept exemplu curtea lui Leon al X-lea; dar ea nu putea să vadă fără neliniște această deșteptare a inteligenței în școli; materialismul practic, indiferența religioasă erau pentru ea un spectacol vechi; dar o speria materialismul ridicat la rang de doctrină și indiferența devenită negație mărturisită, cu acea ipocrită distincție între lucrurile adevărate din punctul de vedere al credinței și false din punctul de vedere al științei. Conciliul de la Lateran este dovada acestei neliniști a Bisericii. Leon al X-lea declară că această distincție este o erezie, interzice predarea doctrinei lui Aristotel și supune cărțile cenzurii bisericești. La ce bun? Materialismul era cuvîntul de ordine al secolului. Leon al X-lea era el însuși un materialist, așa cum fusese și Lorenzo cu tot platonismul lui. Și nu erau altfel nici Pulci, nici Berni, nici Lasca și nici ceilalți literați, deși se fereau s-o spună. Unii își arătau deschis părerile, ca Lazzaro

Bonamico, Giulio Cesare Scaligero, Simone Porzio, Andrea Cesalpino, Speron Speroni și profesorul Cremonini da Cento”²⁴. Același Fr. de Sanctis nota: “Cînd a apărut materialismul, societatea era de mult materialistă. Materialismul nu a fost începutul: a fost rezultatul. Pînă atunci dogma fusese întotdeauna baza filosofiei și actul ei de identitate. Era ceva de la sine înțeles că rațiunea nu poate să contrazică credința, iar cînd apărea vreo contradicție, se căuta un compromis, o împăcare. Astfel au putut să coexiste multă vreme Cristos și Platon, Dumnezeu și Jupiter; întreaga cultură atinsese armonia în artă și în gîndire, și nimeni nu se întreba cu cîtă logică, cu cîtă coeziune și cu cîtă bună-credință fusese realizată unitatea aceasta. Chiar oamenii cei mai cucernici păgînzau formele catolice în numele culturii, (...) iar Leon al X-lea a avut și el o mentalitate păgînă. Toate acestea erau artă, erau civilizație, și nu numai că nu erau interzise, dar erau chiar promovate și încurajate; nu puteai să te împotrivești lor fără să ți se impute că ești barbar și incult”²⁵.

Renașterea a dus totodată la o schimbare radicală a vechii icoane a lumii, începînd cu Nicolaus Cusanus, Tycho Brahe, Nicolaus Copernic, Giordano Bruno, Johannes Kepler și terminînd cu marele bărbat toscan – Galileo Galilei. Este cunoscut faptul că în Evul Mediu și pînă în secolul al XV-lea tabloul universului impus de biserică și de puterea laică feudală cuprindea o serie de elemente ale fizicii aristotelice și ale astronomiei lui Ptolemeu, împletite, toate, cu elemente teologice și chiar mistice. Din acest melanj, din această contopire între Aristotel, Ptolemeu și *Biblie* a rezultat o imagine denaturată asupra universului, imagine cultivată cu fanatism de biserică și de cultura scolastică și care avea în centrul ei ideea deosebirii de esență între “zona cerească” și zona inferioară sau “sublunară”. Cei care îndrăzneau să răstoarne această icoană a lumii, fie au făcut cunoștință cu flăcările rugului (Bruno, Vanini), fie au fost siliți să “abjure”(Galilei) sau să petreacă ani grei de temniță la Roma, Neapoli, Veneția etc. Renașterea a însemnat, de fapt, trecerea de la lumea închisă a Evului Mediu la universul infinit, deși atît în *Quattrocento* cît și în *Cinquecento* au coexistat, fără o contopire intimă, astrologia cu astronomia, științe oculte și științe pozitive, tradiție și răzvrătire, absolutism și libertate, iar cercetările s-au efectuat atît cu telescopul inventat de Galilei, cît și cu horoscopul și astrolabul utilizate de către Tommaso Campanella. Prin lucrările lui Copernic (*De revolutionibus orbium coelestium*, 1543), Bruno (*La Cena de la Ceneri* și *De l'infinito, universo e mondi*) și, înaintea lor, prin cele ale lui Nicolaus Cusanus (*De docta ignorantia*), Universul nu mai rămîne închis între un centru material și o

²⁴ Fr. de Sanctis, *Istoria literaturii italiene*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1965, p. 459.

²⁵ *Ibidem*.

circumferință, ci, fiind identic cu Dumnezeu, acesta este simultan centru, circumferință și conexiune a tot ce există.

Caracteristică pentru cosmologia medievală este teza după care lumea – am mai spus-o – se împarte în două zone distincte și inegale sub raportul perfecțiunii. Este vorba mai întâi de zona pămîntească, considerată zonă a tuturor imperfecțiunilor, a răului și a păcatului, sediul fenomenelor trecătoare, perisabile, pentru că aici acționează timpul care distruge și limitează viața creaturilor; aici au loc mișcări haotice, neregulate, de la stînga la dreapta, de la dreapta la stînga, de jos în sus și de sus în jos etc. Deasupra acestei zone în care viața și moartea alternează neîncetat sub acțiunea timpului se află zona superioară a cerului, domeniu al ordinii și perfecțiunii, în care totul se conservă în eternitate; aici au loc mișcări regulate, de formă circulară, aici ființează cea de-a cincea esență (*Cvintaesenza*) și nu întâlnim nici măcar pe nemilosul *Chronos*. În Renaștere, această concepție care devenise suportul teoretic al vechii orînduiri feudale va fi spulberată și înlocuită cu o viziune nouă care, invocînd mărturiile simțurilor și datele experienței, va fundamenta o nouă icoană a universului. Progresele realizate de științele naturii în această direcție au avut ca rezultat răsturnarea vechii cosmologii și instituirea unui punct de vedere asupra universului care, cu anumite amendamente și cu descoperirile survenite ulterior, reprezintă o achiziție definitivă a științelor moderne.

Există însă istorici ai filosofiei și ai științei (G. Toffanin, S. Hooper, G. Sarton, P. Duhem, J. Huizinga ș.a.) care vor să acrediteze ideea că știința și în general cultura renescentistă ar fi reprezentat un regres în comparație cu Evul Mediu. J. Huizinga, de pildă, în cunoscuta sa carte din 1919, *Amurgul Evului Mediu*, consideră că Renașterea este o perioadă de crepuscul a Evului Mediu și că ceea ce Michelet și Burckhardt prezintă drept trăsături definitorii pentru *Quattrocento* și *Cinquecento* era prezent încă din secolele XIII-XIV în cultura și filosofia Europei apusene²⁶.

Noua concepție despre lume apărută în epoca Renașterii va stimula și va reflecta în același timp efortul grandios de emancipare a personalității umane, organic corelat cu dezvoltarea științelor și artelor, favorizînd apariția unui tip uman specific acestei perioade – omul Renașterii – om plin de sevă biologică și care-și revarsă impetuos avînturile, ridicîndu-se cu temeritate împotriva tuturor piedicilor care violentează națiunea și libera cugetare. “Grație încrederii în sine ieșite învingătoare din încercări grele, omul secolului al XVI-lea nu se mai simte ca un grăunte infim de pulbere, lipsit de voință, însetat de roua harului divin, ci ca centru al evenimentelor, ca deținător al unei puteri în lume; umilința și obscuritatea se preschimbă subit într-un sentiment de orgoliu: beție a puterii

²⁶ J. Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, Univers, București, 1960, pp. 106-109.

dată de acest sentiment, beție pe care o denumim, în sensul cel mai plastic și nepieritor al cuvântului, Renaștere. Alături de dascălul confesional își face apariția, cu drepturi egale, învățătorul laic, alături de biserică ia loc știința. Și aici s-a frânt sau a fost cel puțin subrezită o autoritate supremă, s-a sfârșit cu omenirea umilă și mută a Evului Mediu, începe o lume nouă care își pune întrebări și cercetează cu aceeași fervoare religioasă cu care cea dinaintea ei a crezut în biserică și s-a rugat. Setea de învățătură trece din mănăstiri în universități, care se înființează aproape în același timp în toate țările Europei, devenind citadele ale cercetării libere. Acum este loc pentru poeți, gânditori, filosofi, pentru vestitorii și descoperitorii tuturor tainelor sufletului omenesc; altele sînt tiparele în care spiritul își modelează roadele gândirii; umanismul încearcă să dea omenirii divinitatea, fără a recurge la intermediul preoților, și iată că, la început în mod izolat, apoi susținută de siguranța de sine a maselor, se conturează marea revendicare de importanță istorică universală: Reforma²⁷. În Evul Mediu, preciza Burckhardt, “cele două laturi ale conștiinței umane – una îndreptată în afară, spre lume, alta spre interiorul omului însuși – se găseau sub același vâl, într-o stare de reverie sau pe jumătate trează. Vălul era țesut din credință, naivitate copilărească și iluzii: prin el se zărea lumea și istoria ei în culori miraculoase, dar omul nu se recunoaște pe sine decît ca rasă, popor, partid, corporație, familie sau sub orice altă formă generală, colectivă. Italia e prima care sfîșie acest vâl; se trezește un mod obiectiv de a considera și de a trata statul ca și toate lucrurile acestei lumi; pe lîngă aceasta se ridică însă, cu toată forța, subiectivitatea. Omul devine *individ* spiritual și se recunoaște ca atare. Așa se ridicase cîndva greul în fața barbarului, arabul individual față de alți asiatici, individul în fața unor colectivități rasiale²⁸. Nu ne va fi greu să dovedim că împrejurările politice din Italia au jucat un rol covîrșitor în această privință.

Într-adevăr, în secolul al XV-lea Italia era o țară fărîmițată din punct de vedere politic într-o puzderie de stătulețe mici, între care se ducea un război permanent, iar în interiorul lor desfășurîndu-se o luptă fără scrupule între partidele oponente. Prinos al acestor lupte intestinale și ca rezultat al amestecului străinilor în viața sa politică, Italia va rămîne vreme de peste două secole dezmembrată și dezorganizată, fiind teatrul unor dramatice războaie și tulburări. În sudul Italiei se afla regatul Neapolelui (care căzuse în mîinile spaniolilor), în centru se găseau statele Bisericii, iar în nord se găseau Milano, Genova, Florența, Pisa, Veneția etc. – cetăți deosebit de prospere grație, atît pozițiilor lor geografice, cît și faptului că erau beneficiarele unor întinse teritorii și ale unui comerț înfloritor. Organizarea acestor state era diferită; în toate însă, împrejurările favorizau

²⁷ Ștefan Zweig, *op. cit.*, pp. 26-27.

²⁸ J. Burckhardt, *op. cit.*, vol. I, p. 151,

deopotrivă și dezvoltarea personalităților puternice. Multe dintre aceste formațiuni politice – scria P. P. Negulescu – se întemeiau pe uzurpări relativ recente de teritorii și nici una nu recunoștea fără rezervă sau fără gânduri ascunse pe celelalte. O nesiguranță generală plutea în atmosfera timpului și o politică externă plină de viclenie ținea încordate spiritele chiar în timp de pace. Pe de altă parte, în fruntea unora dintre micile state se aflau stăpînitori nelegitimi, unii foști condotieri, al căror drept de a governa se întemeia adesea numai pe violență. Care puteau fi sentimentele populare față de acești tirani, ne-o spune foarte convingător Boccaccio: “Sînt eu, oare, dator să dau uzurpatorului numele de rege sau de principe și să-i păstrez credință? Nu, căci este un vrăjmaș al binelui public; împotriva lui pot să mă slujesc de arme, de spioni, de viclenie; e un lucru sfînt și de mare nevoie; nu există jertfă mai plăcută zeilor decît sîngele de tiran”²⁹.

Revoltele, asasinatele, trădările, răfuielele politice, alcătuiau adesea, în bună parte, istoria lăuntrică a micilor state italiene și, spre drama italienilor, străinilor nu le-a fost deloc greu să-i cucerească, umilindu-i. Machiavelli a fost, poate, conștiința cea mai limpede a acestor stări de lucruri și a avut foarte limpede în minte ideea că Italia nu poate să-și păstreze independența dacă nu se unește, toată sau în mare parte, sub un singur sceptru. În acele vremuri, “Italia își avea încă mîndria ei tradițională și privea Europa – scrie Fr. de Sanctis – cu ochiul lui Dante și al lui Petrarca, judecînd ca fiind barbare toate națiunile de dincolo de Alpi. Modelul său era lumea greacă și romană pe care se străduia să și-o asimileze. Ea domina prin cultură, prin munca productivă, prin bogăție, prin opere de artă și inteligență: și ocupa fără îndoială primul loc în Europa. A fost îngrozitoare spaima italienilor cînd i-au avut pe străini în casa lor; dar s-au obișnuit cu ei și au intrat cu ei în horă, încredințați că-i vor alunga pe toți prin superioritatea inteligenței. Era un spectacol plin de învățăminte să auzi, între mercenari, elevețieni, germani, francezi și spanioli, rîsul zgomotos și ușuratic al literaților, al artiștilor, al latiniștilor, al nuveliștilor și al bufonilor de la elegantele curți italiene. Pînă și în tabere, sonetiștii îi împresurau pe principii. Giovanni de Medici cădea în mijlocul glumelor lui Pietro Aretino. Străinii priveau cu uimire minunile Florenței, Veneției și Romei și atîtea miracole ale inteligenței; iar principii lor făceau daruri și aduceau omagii literaților lor, ori preamăreau cu același indiferență pe Francisc I și pe Carol Quintul. Italia era îngenuncheată și studiată de jefuitorii ei, așa cum fusese Grecia de către romani”³⁰.

Niccolò Machiavelli a fost conștiința cea mai trează, poate, a acestor stări de lucruri nenorocite din Italia veacului său și spre meritul său a avut curajul să spună în fața compatrioților lui că sînt cel mai neserios popor de sub soare pentru că, în vreme ce se

²⁹ *Apud*. P. P. Negulescu, *Filosofia Renașterii*, vol. I, ed. a 2-a, Cugetarea, București, 1945, p. 115.

³⁰ Fr. de Sanctis, *op. cit.*, pp. 538-539.

distrează cu opere de artă și literatură, străinii le-au cucerit țara și au subjugat-o. Italienii lui Machiavelli – acești rafinați în ale artei și literaturii, culți, inteligenți și sceptici totodată – nici nu mai catadicseau să pună mîna pe flintă ca să păzească frontiera, ci se apărau cu mercenari (elvețieni, nemți, francezi etc.), iar mercenarii aceștia nu erau proști ca să moară pentru o cauză care nu era a lor; se luptau (sau mimau lupta) vreme de două săptămîni, iar “bilanțul” era un singur mort și acela căzut din greșeală de pe cal. Cît despre vitejia compatrioților lui, același Machiavelli observă cu amărăciune că “pe cîmpul de luptă era suficient ca un cal să întoarcă capul spre coadă, că oastea intra în panică”. Și despre jaful sistematic al străinilor Machiavelli notează cu umorul lui negru : “Francezul ar fura tot atît de ușor pe cît respiră, pentru ca să mănînce și să prăpădească ce a furat și să se bucure de ceea ce a furat împreună chiar cu acela căruia i-a furat. Fire contrară aceleia a spaniolului, care fură, și nu mai vezi niciodată nimic din ce ți-a furat. Neamțul și cînd fură este metodic și disciplinat”³¹. Și, ca și cum jafurile străinilor, umilințele la care a fost supusă Italia din partea invadatorilor străini n-ar fi fost îndeajuns, certurile interne, asasinatele politice, trădările, conjurațiile alcătuiau adesea peisajul cotidian al vieții italienilor.

Împrejurările sus-amintite au fost o școală extrem de aspră pentru italieni, dar și pentru celelalte popoare aflate în conflict, și au contribuit, în mare măsură, la dezvoltarea pînă la extrem a puterilor sufletești ale indivizilor mai bine înzestrați. Înainte de toate, ale celor ambițioși. Boccaccio zicea, mai în glumă mai în serios, că în Italia oricine poate ajunge în vîrfurile piramidei sociale cu două condiții: *să vrea* și *să poată*; prin viclenie, prin abilitate și, cel mai adesea, prin violență, indivizii dotați, puternici și, mai ales, fără scrupule obțineau ceea ce prin muncă, bun-simț și modestie era imposibil. În plus, din cauza intensificării luptelor politice și a caracterului antrenant al vieții sociale, religia și-a văzut treptat știrbit prestigiul în micile state italiene.

Transformările de ordin politic, economic, social și religios au determinat o adevărată revoluție intelectuală și artistică; noua gîndire renașcentistă sfărîmă fruntariile înguste ale filosofiei medievale, abandonînd aproape total metodele inoperante ale acesteia, proclamă triumfător suveranitatea rațiunii împotriva tradiției și ia din nou în discuție și cercetare marile probleme ale existenței și moralei. În Evul Mediu, singura cercetare considerată demnă și serioasă era aflarea căii care duce la mîntuire; se considera că “păcatul tuturor filosofilor este lipsa de umilință, această virtute divină relevată de Cristos... Nu folosește la nimic să cunoști adevărurile geometriei, ale aritmeticii ale muzicii; geometria și astrologia nu sînt calea spre o mîntuire; ele duc la păcat și

³¹ Niccolò Machiavelli, *Ritratto delle cose di Francia*, în *Opere*, sub îngrijirea lui Mario Bonfantini, Napoli-Ricciardi, Milano, 1954, p. 476.

îndepărtează de Dumnezeu. Operele poezilor, înțelepciunea lumii, podoabele retoricii sînt o hrană drăcească, ele încîntă urechile, ademenesc inima, dar nu satură sufletul însetat de adevăr. Platon, Aristotel, epicurienii și stoicii sînt osîndiți la Infern; ca și demonul, filosofii sînt strămoșii ereticilor”³².

Dacă religia îl îndemna pe om la supunere și ascultare, fixîndu- i maxime ca acestea: “crede și nu cerceta”, “cred fiindcă este absurd”, *magister dixit* ș.a., gîndirea Renașterii nu are încredere decît în experiență și rațiune. În opinia lui Andrei Oțetea, esența gîndirii Renașterii e revolta împotriva tiraniei spirituale a bisericii, dar și împotriva supranaturalului și extramundanului; e, în fond, reabilitarea naturii și a materiei excomunicate de filosofia scolastică. În zorii lumii moderne, la intrarea ei, lucrurile s-au schimbat radical și, așa cum scria Fr. de Sanctis, relicvele Evului Mediu părăsesc treptat scena: “Lumina supranaturală, știința ocultă, misterul, miracolul dispăreau dinaintea strălucirii acestei lumi naturale a ochiului și a minții; magia, astrologia, alchimia, cabala păreau lucru de nimic față de minunile telescopului. (...) Pe ruinele științelor oculte răsăreau astronomia, geografia, geometria, fizica, optica, mecanica, anatomia. Și toate acestea alcătuiau filosofia naturală – naturalismul”³³. Cei mai importanți promotori ai metodei observației și ai celei experimentale au fost Leonardo da Vinci, L. Valla, R. Agricola, T. Brahe, J. Kepler, N. Copernic, A. Paré, Galileo Galilei și alții pe care nu-i mai amintesc, care și-au îndreptat privirile către natură, îndemnînd la cercetarea ei asiduă și în manieră sistematică.

Renașterea a însemnat, totodată, și afirmarea unei noi viziuni asupra societății și asupra artei de a governa; din acest punct de vedere, Italia a dat la iveală doi gînditori iluștri – Niccolò Machiavelli și Francesco Guicciardini – care în operele lor au reușit să sintetizeze experiența și gîndirea politică a timpului. Problema cardinală care-l preocupă pe Machiavelli e aceea a formării unui stat italian puternic, centralizat, indicînd în același timp mijloacele pentru conservarea lui. În *Il Principe*, Machiavelli ne spune că logica guvernează lumea, logica interesului material, iar în viața publică, și mai ales în cea internațională, fiecare își urmărește propriul interes. Și încă ceva: cînd este vorba de interesele statului, decizia se inspiră doar din rațiuni politice. Machiavelli a fost principalul teoretician al politicii de forță, de dictat, în opoziție cu Erasmus care a fost teoreticianul politicii pacifiste, umanitariste, care din nefericire n-a fost încă experimentată în țările Europei și de aceea, poate, granițele acestor țări au fost permanent împărțite și reîmpărțite. Dacă Machiavelli avertiza că în politică nu au ce căuta

³² Adrian de Corneto, *Despre adevărata filosofie*, Bologna, 1507, *apud*. Fred Bérance, *Renașterea italiană*, Meridiane, București, 1969, pp. 19-20.

³³ Fr. de Sanctis, *op. cit.*, p. 719.

considerentele morale și nici cele religioase, Erasmus, în schimb, pe linia lui Platon, Toma din Aquino și Aristotel, nu despărțea brutal politica de morală, sugerînd principelui și popoarelor să-și subordoneze benevol și pașnic interesele personale, egoiste, solidarității fraterne a întregii omeniri. Secretarul florentin face din setea de putere și de forță a fiecărui principe și a fiecărei națiuni țelul suprem și unic al gândirii și acțiunii lor. Rațiunea de stat, dezvoltarea maximă a propriei individualități, trebuie să fie unicul scop vădit și singura țintă finală a oricărei evoluții istorice, iar înfăptuirea necondiționată a acestor țeluri, sarcina supremă în succesiunea evenimentelor istorice; pentru Machiavelli, rațiunea supremă este puterea și continua augmentare a acesteia, pentru Erasmus, dreptatea.

Așadar, în Renaștere au fost turnate, ca în bronz, cele două modele mari ale politicii dintotdeauna: politica de forță (realistă) și politica idealistă (erasmiană) sau politica diplomatică și cea etică, adică politica de stat și cea de umanitate.

Renașterea a dus, de asemenea, și la triumful unei noi concepții asupra artei și, se înțelege, la o nouă viziune asupra frumosului și a perfecțiunii în artă. Prin Filippo Lippi, Botticelli, Bellini, Leon Battista Alberti, Leonardo da Vinci, Michelangelo Buonarroti, Rafael, Tizian și alții a fost inaugurat începutul realismului, perspectiva reală asupra figurii omenești, vii, expresive, care ia locul înfățișării ascetice, pline de suferință și renunțări a figurii umane din arta religioasă, empirică și convențională a Evului Mediu. Desigur, înaintea celor amintiți, deșteptarea simțului pentru natură și noua atitudine față de om și viață în general și-au găsit expresia în operele nemuritorilor Dante, Petrarca și Boccaccio – adevărați deschizători de drumuri și figuri centrale ale culturii italice și europene. Pentru Leonardo da Vinci, pictura e o problemă intelectuală – *cosa mentale* – în sensul că ea presupune studiu, experiență și reflecție. Pentru a realiza frumosul, artiștii caută să stabilească legea proporțiilor matematice ale clădirilor, ca și ale corpului omenesc, după formula armoniei propusă de inventatorul contabilității, geometrul italian Luca Pacioli, în tratatul său *Despre proporțiile divine*. Urmîndu-l pe acesta, Leon Battista Alberti definește frumusețea drept “armonia tuturor părților, încît, în fața unei opere de artă, spectatorul să aibă impresia că nu poate nici adăuga, nici suprima, nici schimba nimic, fără să distrugă armonia ansamblului. Criteriul perfecțiunii este, deci, necesitatea: impresia precisă că opera de artă nu poate fi altceva decît ceea ce este”³⁴. Îngăduiți să dau doar un singur amănunt: în *Quattrocento* și *Cinquecento*, de pildă, o femeie nu era considerată frumoasă dacă nu avea o anumită lungime a gîtului, a picioarelor și membrelor superioare și dacă atunci cînd rîdea i se vedeau mai mult de 6 dinți... În

³⁴ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 17.

această perioadă asistăm, de asemenea, la emanciparea picturii și sculpturii de sub autoritatea bisericii; ele nu vor mai aborda teme prin excelență religioase, ci vor glorifica omul și natura. Apare acum un adevărat cult al nudului – nudul simbolizând în literatură și artă aspirația spre democrație și umanitate. Cultul nudului, se știe, l-a supărat mult pe Papa Pius al II-lea care, indignat, a exclamat: “Nudul, ca și moartea, este democratic!”

Înainte de a încerca să cuprindem într-o privire, fie ea și foarte generală, amplul proces al dezvoltării gândirii științifice, artistice, filosofice și social-politice din această epocă, considerăm necesar a ne opri, pe scurt, asupra umanismului, ca trăsătură generală a întregii culturi renascentiste. În umanismul Renașterii era cuprinsă, deși într-o formă embrionară, o nouă concepție despre om și societate, concepție care se va afirma tot mai pregnant în secolul al XVI-lea. Altfel spus, în umanism s-au creat premisele teoretico-filosofice ale întregii mișcări științifice, artistice și social-politice renascentiste; ba mai mult, pe fundalul umanismului – această largă mișcare culturală în care interesul tot mai mare pentru natură se îmbină cu dorința descrierii exacte a aspectelor vieții reale în care omul este înfățișat ca o ființă pămîntească vie, concretă – au apărut și s-au dezvoltat atât mișcarea științifică, cât și cea filosofică și social-politică. Ca mișcare culturală, umanismul apare pentru prima dată încă din secolul al X-lea în Italia, de unde se răspîndește apoi, treptat, în celelalte țări ale Europei, penetrînd în cele din urmă și în Țara Românească. Prima formă de manifestare a umanismului a fost filologică, adică de transcriere, de traducere și studiere a monumentelor culturii greco-latine și mai puțin arabe și iudaice, care luau uneori aspecte pasionante. Cel care a formulat pentru prima dată maxima de bază a umanismului renascentist a fost Publius Terentiu, supranumit Africanul, iar în limba română această maximă sună astfel: “Sînt om și nimic din ceea ce e omenesc nu-mi este străin”. În ceea ce privește sistemul de educație umanist, el se bazează pe *studia humanitatis*, pe *litterae humaniores*, adică pe studiul operelor antichității clasice, considerate ca mijloace ideale pentru formarea omului complet. Începînd cu secolele al XV-lea și al XVI-lea, umanismul s-a transformat într-un curent de idei înnoitoare, prin urmările pe care le-a avut în spiritele acelor care au luat cunoștință de concepțiile antichității. Ca principale urmări ale curentului umanist în etapa lui de dezvoltare tîrzie menționăm: a) tendința de raționalizare a religiei sau, mai exact spus, crearea unei religii naturale și raționale; b) tendința de a întemeia o nouă concepție despre lume; c) încercarea de a transforma cultura în a treia putere în viața de stat, alături de puterea religioasă și de cea politică; d) primele impulsuri în formarea spiritului științific. Ca reprezentanți ai acestei mișcări, cu o influență mai puternică asupra contemporanilor și asupra posterității, menționăm în secolul al XV-lea pe Vittorino da Feltre și pe Guarino da Verona (Veroneze), iar în secolul al XVI-lea pe Erasmus din Rotterdam și Michel de

Montaigne. Desigur, merită amintiți și gânditorii și scriitorii francezi Budé, Ramus și Rabelais, autori de scrieri pedagogice din Renașterea catalană ca G. Dominici, Pier Paolo Vergerio, precum și italienii Leonardo Bruni Aretini, Francesco Filelfo, Matteo Palmieri, Leon Battista Alberti, Maffeo Vegio, Enea Silvio Piccolomini etc.

Procesul de înlocuire a vechilor forme ale culturii medievale a fost deosebit de complex și vast și, cum preciza Burckhardt, mult mai importante decât rămășițele construcțiilor și monumentelor de artă ale Antichității au fost operele literare clasice ale scriitorilor greci și latini. Ele au fost considerate izvorul oricăror cunoștințe, în sensul absolut al cuvântului. Vorbind despre această înlocuire a formelor vechi din cultură, P. P. Negulescu scria: “Arcul roman lua locul ogivei gotice, zvelta coloană liberă, de origine greacă, răsturna greoiul pilastru germanic, alcătuit din colonete împreunate, cupola vastă și maiestooasă izgonea înaltele turnuri ascuțite ale catedralelor nordice. Iar figurile de martiri creștini, pline de suferință și extaz mistic, trupurile slabe, istovite de ascetism și înțepenite în costumele lor hieratice, din sculptura și pictura Evului Mediu, erau înlocuite cu figuri senine, zîmbitoare, ce priveau parcă viața cu ochi antici, și cu nuduri păgîne, pline, calde, mlădioase, triumfînd parcă de sănătate și frumusețe plastică”³⁵.

Pentru a combate filosofia tradițională și teologia, umaniștii au simțit nevoia de a face apel la o nouă autoritate pe care s-o opună celei bisericești. Se știe că această funcție a îndeplinit-o Antichitatea clasică greco-latină. Dar oamenii din *Quattrocento* și *Cinquecento* n-au atribuit Antichității și realizărilor ei o valabilitate canonică, deoarece ei au ținut mult mai sus și, prin urmare, Renașterea nu trebuie redusă – cum încearcă unii – la o simplă reproducere și reluare a realizărilor culturii clasice, la un simplu act de imitație intelectuală. Dimpotrivă, ea a fost un fenomen cultural artistic și științific de o mare amploare și de un avînt creator excepțional. Desigur, cultura greco-latină a avut un rol însemnat în afirmarea și apoi în consolidarea culturii renascentiste; ea i-a servit însă numai ca model și ca ghid stimulator pentru afirmarea unor producții literare, artistice, științifice și filosofice de o originalitate indubitabilă.

Umanismul Renașterii nu a fost numai o simplă mișcare literară și artistică, ci a cuprins cele mai diferite zone ale activității umane, imprimînd întregii culturi renascentiste o semnificație pronunțat socială, căci marii umaniști studiau realitatea cu scopul de a îmbunătăți, prin intermediul culturii, condițiile vieții umane. Idealiștii, în felul lor, voiau să facă lucrul acesta “de sus” și fără știrea maselor largi, sperînd că ignoranța și întunericul se vor risipi tot așa cum, prin simpla prezență a luminii, bezna este risipită. Exemplul lui Erasmus este tipic în acest sens. Așadar, o caracteristică importantă a

³⁵ P. P. Negulescu, *op. cit.*, vol.I, p.129.

umanismului acestei epoci a fost lupta pentru emanciparea spirituală a omului, pentru eliberarea lui din lanțurile grele ale tradiției seculare. Să ne înțelegem însă: lupta umaniștilor Renașterii n-a depășit niciodată domeniul vieții spirituale, ceea ce reprezintă, desigur, limita principală a acestui curent. Încercările lui Campanella, Doni, Morus de a extrapola idealul umanist al emancipării omului asupra vieții sociale s-au materializat în scrieri utopice ca *Civitas Solis* și *Utopia*. Stadiul de dezvoltare al societății capitaliste din acele vremuri nu îngăduia decât aspirația spre eliberarea spirituală a omului.

Umanismul se distanțează de celelalte curente din epocă prin idealul gigantic la care aspiră; el exprimă o sete de viață intensă și variată, un fel de aspirație faustică către o umanitate extrem de elevată, ale cărei forțe să fie duse în întregime la o dezvoltare neîntâlnită la oamenii obișnuiți, comuni. Umaniștii erau ferm convinși că omul nu-și va realiza plenar esența decât dacă va împinge atât de departe limitele cunoașterii, încât să survoleze și să cuprindă întregul univers. Renascentiștii considerau că omul nu poate fi cu adevărat și pe deplin fericit decât în starea de exaltare a inteligenței atunci când posedă adevărul. Dante Aligheri, Pico della Mirandola, Leonardo da Vinci au întruchipat cel mai fericit, poate, idealul umanist al omului total³⁶. Umaniștii Renașterii au făcut o adevărată filosofie a acțiunii, a mobilității și dinamismului, într-un cuvânt, a desăvârșirii. De la această educație primită de noul om al Renașterii, în vederea îndrumării lui spre acțiune și dinamizare la maximum a resurselor sale fizice și sufletești, s-a purces, în secolele următoare, la nevoia de lărgire a spațiului geografic și apoi chiar cosmic, în care să-și poată desfășura nestingherit activitatea. În felul acesta, sfera finită la care se reducea Universul, după vechea cosmologie, este desființată. Se năruia, astfel, reprezentarea închisului cer ptolemaic, iar lumile se multiplicau pe cerul infinit, lumi pline, toate, de mișcare și de viață. În această ordine de idei, Fr. Patrizzi scria cu multă îndreptățire: “Pământul, care era socotit de milenii centrul imobil al Totului, se mișcă, întocmai ca celelalte corpuri cerești, în spațiu. Sentimentul învăluitoare al mișcării și al preschimbării, care în Evul Mediu obișnuia să se opună presupusei liniști a lui Dumnezeu, năpădește mințile, modifică toate concepțiile, transformă mișcarea lucrurilor; este cauza

³⁶ Se pare că cel mai extraordinar dintre aceste genii ale Renașterii a fost Leon Battista Alberti. Încă de pe vremea când era copil, el a excelat în tot ceea ce oamenii admiră. Se povestește despre el că făcea exhibiții și exerciții de îndeminare de necrezut: sărea cu picioarele unite pe deasupra umerilor oamenilor, în Domul din Florența arunca o monetă până în boltă, făcea să freacă sub el caii cei mai aprigi. Se spune, de asemenea, că învățase muzica fără profesor, ceea ce nu-i împiedică pe oamenii de profesie să-i admire compozițiile. Pe deasupra se ocupa cu pictura și cu modelajul și făcea chiar din memorie portrete și busturi de o fidelitate izbitoare. La toate acestea se mai adaugă o bogată activitate literară: scrierile sale despre artă în general, proză în limba latină, nuvele, tratate de filosofie, morală, de istorie, discursuri, poezii etc.

perturbațiilor și a deviațiilor spirituale. Dar sporește, în același timp, în cele mai înalte spirite, mistica aspirație către ținta divină, pentru manifestarea puterii sale de creație”³⁷.

Descoperind în forțele-i fizice, încordate la maximum și educate sistematic, îndemnul pentru cultivarea simțului eroic al personalității, printr-o ambiție, un orgoliu și un egoism întronate drept virtuți, omul Renașterii a dat un nou sens existenței, ridicând actele de voință la o valoare necunoscută și trecând, cu un impresionant succes, examenul competiției sale cu întreaga lume de realități materiale, printr-o nouă valorificare a vitalității și printr-o altă concepție despre rolul activității umane în această lume. Și încă ceva: entuziasmul pentru trăirea deplină a vieții, cât mai intens și cât mai imediat, pătrunsese pînă la vîrstele cele mai fragede, după cum avea să pătrundă curînd, din punct de vedere social, pînă la păturile mai puțin avute ale societății. Așadar, Renașterea a fost, cum am mai spus-o, epoca tuturor emancipărilor, dar nu trebuie uitat nici faptul că ea a reprezentat, permanent, un melanj ingenuu de păgînism și creștinism totodată. Pe bună dreptate, Zoe Dumitrescu-Bușulenga scria: “În definierea individului care caută eliberarea personalității sale printr-o nouă, obiectivă delimitare față de natură și de divinitate, Renașterea readuce, în fond, aceeași dramă a condiției umane care a apăsat Grecia antică. Dintr-un impuls îndrăzneț, umaniștii încearcă o formulare a conceptului de om, raționalizat, printr-o sinteză între filosofia grecească și filosofică creștină, operată pentru prima oară pe ambele table de valori ale revolutilor etape de istorie și cultură, acum amestecate. Noua mare victorie a individualismului european într-o fază superioară, anunțînd era modernă, umanismul va permea acum multe țări, multe popoare, făcînd să se răspîndească în toată Europa, din Italia, Franța, Anglia și pînă în Boemia și Țările Române, acele curente filosofice ale antichității mereu reluate, ca niște la”itmotive, în istoria culturii europene, adică platonismul și aristotelismul, ca și epicurismul, aflate în dialog permanent cu creștinismul. Umanismul se constituie astfel în larg curent eclectic, slujit de cîteva stiluri fundamentale, născute din inițiativa marilor modele. Este etapa viziunii drepte, raționale asupra lumii, dominate de ideea perfectibilității și libertății absolute a omului și exprimată în geometrice structuri, supuse, simbolic vorbind, secțiunii de aur”³⁸.

Cugetarea Renașterii se dovedește tot mai mult a fi în opoziție cu vechea gîndire medievală, fapt ce și-a găsit pentru prima dată expresia în umanism, în special în operele de artă și literatură, în cultura umanistă în ansamblu care, istoricește, se înscrie înaintea afirmării temeinice a științei și filosofiei noi, cât și a ideilor social-politice specific renașcentiste. Într-adevăr, noua demnitate pe care o capătă natura, precum și noua

³⁷ *Apud*. P. P. Negulescu, *op. cit.*, vol. I, p. 27.

³⁸ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Renașterea*, Albatros, București, 1971, p. 226.

atitudine față de om și viața socială în general, și-a găsit în primul rând expresia în artă și literatură. Operele lui Dante, Petrarca, Boccaccio, Leonardo da Vinci, Rafael, Michelangelo, Tizian, iar mai târziu cele ale lui Morus sau Shakespeare sînt un exemplu concludent în această privință. Umanismul Renașterii a avut, se știe, cîteva note specifice, care-l deosebesc radical de celelalte “umanisme”: a) nimeni nu te numea “umanist” dacă nu cunoșteai greaca veche, latina și literaturile greco-latine; b) umaniștii acestei epoci erau convinși că fac operă perfectă, rotundă, iar artiști ca Rafael, Leonardo, Michelangelo etc. credeau că lucrează în prelungirea divinității; c) cultul individualității, care a mers atît de departe încît la Florența, de pildă, bărbații nu se mai supuneau nici unei mode, ci fiecare se îmbrăca în chip cît mai aparte; d) cunoașterea și stăpînirea “umanioarelor”, a celor șapte arte liberale (*trivium* și *cvatrivium*) era, de asemenea, condiția obligatorie ca cineva să te recunoască drept umanist. Lui Leonardo da Vinci nu i s-a recunoscut niciodată acest calificativ, fiindcă era considerat *uomo senza lettere*. Astăzi, la noi mai ales, se abuzează de acest termen și, fapt și mai grav, se confundă umanismul cu enciclopedismul.

Renașterea a marcat totodată și importante progrese și schimbări în domeniul științelor naturii ; astfel, în afara numeroaselor invenții și descoperiri – de care am amintit – , apar noi ipoteze, noi teorii care vor zdruncina puternic vechea icoană a lumii. Firește, teoria heliocentristă a marelui savant polonez Nicolaus Copernic, expusă în faimoasa lucrare *De revolutionibus orbium coelestium*, a determinat o adevărată revoluție în concepția oamenilor asupra universului, demonstrînd că pămîntul nu este centrul universului și nici punctul fix în jurul căruia se mișcă toate astrele, cum se susținea în vechea cosmologie aristotelico-ptolemaică. Era cunoscut faptul că, încă în Antichitate, Aristarh din Samos enunțase ideea heliocentrismului, dar abia Copernic a fundamentat matematic această doctrină, fapt ce a determinat largul său ecou în lumea oamenilor de știință. Prin heliocentrism a fost puternic lezată concepția teologică, fapt atestat de violența cu care reprezentanții bisericii au lovit pe cei care au îmbrățișat această “erezie”³⁹, condamnînd și chiar arzînd de vii pe partizanii teoriei savantului polonez. Exemplele lui Bruno și Vanini, Galilei și Campanella demonstrează suficient de limpede furia Bisericii Catolice împotriva celor de altă credință.

În Italia Renașterii, alături de literatura cea nouă, se afirmă și o viață filosofică nouă, în universități și academii, independentă de teologia catolică sau reformistă, sau,

³⁹ Afirmarea noii științe în epoca Renașterii a coincis cu o aprigă prigoană împotriva ei. Un val de teroare și persecuții avea să cuprindă în special apusul Europei, care sub dictatura lui Girolamo Savonarola, Torquemada și Ignațiu de Loyola a suferit vîlvătaia rugurilor din *Campo dei Fiori* din Roma, *Piazza de la Signoria* din Florența, ca apoi să se aprindă cele din Toulouse, Lyon și Paris din Franța, precum și cele din Spania, Portugalia și alte zone ale Europei.

mai curînd, în opoziție mascată cu teologia și cu aristotelismul încă dominant în școli. Acești “filosofi noi”, cum erau numiți, sînt liber-cugetători, căci ei proclamau autonomia rațiunii și independența ei față de orice autoritate a unui teolog sau filosof, îndreptîndu-și atacul mai ales împotriva lui Aristotel, cum a făcut-o Bernardino Telesio, fondatorul Academiei din Cosenza, la care apare limpede tendința spre cercetarea faptelor naturale și spre reflecție filosofică liberă, făcînd abstracție de speculațiile scolastice. De precizat că în *Quattrocento* Italia nu a avut propriu-zis o filosofie a sa, ci a restaurat și a adaptat propriilor nevoi filosofia antică și cultura greco-latină în general; natur-filosofia italiană a acestei epoci se deosebea însă radical de scolastică, deși aceasta utiliza și ea operele lui Platon și Aristotel; trăsătura esențială a noului mod de gîndire filosofică era independența cugetării față de credință și autoritate, metoda experimentală și reabilitarea materiei sau a naturii, îndepărtîndu-se din cîmpul investigației tot ceea ce aparținea extramundanului și supra-naturalului și era obiect al credinței. În *Cinquecento*, în baza marilor descoperiri științifice, geografice și a progresului tehnic, Italia își creează o filosofie nouă, proprie și originală. Curentul principal – am mai spus-o – a fost filosofia italiană a naturii care s-a dovedit a fi premergătorul direct al științelor naturii și al materialismului modern. Socotind natura drept principiu al “păcatului”, scolasticii o asemuiau femeii și, în consecință, o blestemau, nu o studiau. Filosofia naturii din Renaștere a fost principala formă de manifestare a opoziției față de scolastică și față de tradiția seculară a cugetării medievale și i-a avut ca principali reprezentanți pe Patrizzi, Ponponazzi, Valla, Telesio, Cardanus, Cusanus, Paracelsius, Bruno etc.

Principalele trăsături ale filosofiei naturii sînt:

a) tendința de a soluționa problemele cardinale ale filosofiei în spiritul unei concepții panteiste⁴⁰. În majoritatea sistemelor de filosofie a naturii întîlnim teza potrivit căreia Dumnezeu și natura sînt unul și același lucru, divinitatea fiind astfel deposedată de atributele sale care țin de transcendență și coborîta în lume, în natură și în lucruri, devenind imanentă lumii. În felul acesta, Dumnezeu era dezantropomorfizat și dizolvat în natură. Observăm că Dumnezeu nu este eliminat complet din cîmpul explicațiilor date de această filosofie, dar, în condițiile de atunci, panteismul a reprezentat un progres în raport cu dualismul teologic Dumnezeu – natură, care stabilea o deosebire de esență între cei doi termeni. Panteismul, deși este în sine un punct de vedere greșit, a constituit, în condițiile

⁴⁰ “Panteism” este un termen creat în secolul al XVIII-lea de către J. Toland și numește doctrina potrivit căreia Dumnezeu nu are o existență personală distinctă de lume. Principalele forme ale panteismului sunt: a) panteismul emanatist (Plotin); b) panteismul naturalist (Patrizzi, Telesio, Cardanus); c) panteismul poetic (Bruno); d) panteismul idealist (Hegel). Majoritatea gînditorilor Renașterii au îmbrățișat varianta panteismului naturalist, panteismul poetic al lui Bruno fiind de fapt o formă de manifestare a acestuia. Panteismul se opune teismului, dar nu și deismului. Panteismul este o formă de monism (v. Paul Foulquie și Raymond Saint-Jean, *Dictionnaire de la Langue Philosophique*, PUF, Paris, 1962, p. 508).

Renașterii, un teren foarte apropiat sau în orice caz favorabil unor atitudini ateiste sau potrivnice teologiei oficiale. Faptul poate fi susținut prin aceea că anumiți reprezentanți ai direcției panteiste au fost persecutați de biserică, învinuiți de erezie și chiar condamnați la moarte (Servet, Bruno, Vanini). Această “îndumnezeire” a naturii pe care au proclamat-o panteiștii a dus la ceea ce s-a numit optimismul Renașterii, adică la ideea “înrudirii” omului cu Dumnezeu, avînd în vedere că în fiecare om și, mai mult, în fiecare lucru se găsește o scînteie, un grăunte desprins din acel “suflet al lumii” care animă și dinamizează totul;

b) hilozoismul care, desființînd deosebirea dintre lumea organică și cea anorganică, afirmînd că întreaga natură e plină de viață, a lovit în teza teologică referitoare la caracterul pasiv și inert al naturii. Potrivit acestei concepții, universul s-ar înfățișa ca un uriaș însuflețit, căci “sufletul lumii” – acel *artefice interno* – animă și dinamizează totul. Se știe că apelul la acest “suflet universal” a fost făcut mai ales din nevoia de a explica originea internă a mișcării, întrucît explicația aristotelică în această privință a nemulțumit. După Bruno, de pildă, universul nu este altceva decît un uriaș organism ale cărui membre sînt pline de viață și suflet;

c) teza despre infinitatea universului, afirmată de majoritatea reprezentanților acestui curent; era o teză îndrăzneată și revoluționară pentru acele vremuri, care se opunea direct concepției teologice cu privire la caracterul limitat și finit al lumii;

d) afirmarea unor elemente de dialectică este specifică, de asemenea, gîndirii unor reprezentanți ai filosofiei naturii și, cînd scriu lucrurile acestea, mă gîndesc la Nicolaus Cusanus și Giordano Bruno, la acea faimoasă teorie – *coincidentia oppositorum* – dezvoltată în *De docta ignorantia* și *De la causa, principio et uno*. Dialecticienii Renașterii recunosc rolul mișcării și cauzalității în univers, precum și influența reciprocă și conexiunea dintre lucrurile și fenomenele acestei lumi;

e) în sfîrșit, postularea cognoscibilității lumii și încrederea în capacitățile cognitive ale simțurilor și rațiunii; dacă Nicolaus Cusanus și Giordano Bruno au fost adepții cunoașterii de tip matematic-deductiv, fiind considerați pe drept cuvînt precursori ai raționalismului modern, în schimb, Benardino Telesio și Tommaso Campanella (în prima etapă) au fost adepții senzualismului empirist.

Firește, așa după cum limpede credem că a reieșit pînă acum, filosofia naturii nu a fost o orientare consecvent materialistă; elementele de știință și materialism s-au împletit aici cu vechile prejudecăți, cu magia, cabala, cu astrologia și alte “științe oculte”. Și poate nimic nu surprinde mai mult decît faptul că un savant de talia lui Kepler, care a făcut descoperiri epocale în astronomie la începutul secolului al XVII-lea (1609), se

îndeletnicia și el, pentru a-și câștiga existența, cu astrologia, ocupație foarte rentabilă atunci.

Așadar, pentru această perioadă, caracteristice sînt încercările de a pătrunde în “tainele naturii”, fie prin “simbolica numerică”, fie cu ajutorul așa-zisei “arte lullice”, fie prin cunoașterea diferitelor “suflete ale universului” sau a “sufletelor particulare”. Exemplul lui Campanella este cel mai ilustrativ: după ce a scris o apologie a lui Galilei, el continuă să “cerceteze” cu ajutorul astrolabului și al horoscopului și se ocupă, concomitent, de medicină și teologie.

Renașterea a determinat profunde transformări în viața și conștiința popoarelor europene, contribuind la minarea anacronicului regim feudal, a filosofiei scolastice și la înlocuirea treptată a ideologiei teologice cu una pe măsura noii clase burgheze, în ascensiune. După cum este cunoscut, această mișcare s-a realizat pe două planuri:

a) ca mișcare științifico-filosofică și culturală, care se baza pe studiul naturii și concluziile obținute în urma generalizării rezultatelor dobîndite de științe, opunîndu-le dogmatismului religios și scolasticii;

b) ca mișcare reformistă, cu reversul ei social și politic, care se ridică împotriva catolicismului și, în general, împotriva rînduielilor feudale. Deși cele două mișcări înainte amintite s-au derulat pe planuri diferite, ambele au avut aceeași determinare concret-istorică, fiind legate de opoziția și avîntul clasei noi, burghezia. Totodată, cele două mișcări au avut și un punct de coincidență care, după cum observa C. I. Gulian, constă în atitudinea protestatară care le caracterizează pe amîndouă, deși protestul s-a manifestat în chip diferit și pe planuri diferite. Pe tărîm științific și filosofic, această atitudine s-a manifestat mai cu seamă sub forma luptei împotriva subordonării științei în profitul teologiei, împotriva metodelor sterile utilizate de scolastică, dar și împotriva principiului autorității și, în general, a formalismului scolasticii. Referitor la mișcarea reformistă, trebuie făcută precizarea că, deși a îmbrăcat de cele mai multe ori un veșmînt religios, închidea în ea și un accentuat caracter social: dacă inițial a fost doar o atitudine protestatară cu caracter religios a celor care se ridicaseră împotriva unor dogme și practici ale Bisericii Catolice, mai apoi a căpătat caracterul unei lupte revoluționare de amploare împotriva feuda-lismului. Mișcarea științifică a Renașterii a fost inaugurată încă de Leonardo da Vinci care, așa cum vom vedea, a inițiat lupta deschisă împotriva dogmatismului și principiului autorității. Corifeii principali ai Reformei au fost Hus, Luther, Spalatin, Melanchthon, Zwingli, Calvin, Ulrich von Hutten, Erasmus, Münzer ș.a; dar, pentru a respecta adevărul, va trebui să spunem că doar Erasmus a fost cu adevărat reformist, ceilalți fiind mai degrabă revoluționari, deși, inițial, Luther și Calvin au urmărit doar reforma religiei și revenirea bisericii la preceptele sale inițiale pentru a se debarasa

de formalismul exterior. De observat că mișcările antifeudale din secolele XV-XVI (războiul țărănesc german, mișcarea husită din Cehia), deși urmăreau înlăturarea jugului feudal, au îmbrăcat, toate, o haină religioasă, căci ele erau îndreptate în același timp atât împotriva Bisericii Catolice, cât și a religiei dominante, iar tînăra clasă burgheză a încurajat noile doctrine religioase care se opuneau religiei oficiale. Așadar, obiectivele centrale ale filosofiei din epoca Renașterii au fost lupta împotriva tiraniei spirituale a Bisericii Catolice, discreditarea falselor teorii despre caracterul sacru al rînduielilor feudale, critica teologiei și scolasticii, promovarea naturalismului filosofic, fundamentarea unor noi metode de cunoaștere și studierea naturii pentru a răspunde nevoilor practice imediate ale noii clase în ascensiune.

În sfîrșit, pentru a încheia acest capitol introductiv, vom adăuga că Renașterea a avut reprezentanți iluștrii nu numai în Italia, ci și în Franța, Germania, Anglia, Țările de Jos, Cehia, Polonia, Țările Române, ca și în alte țări ale continentului european. Filosofia Renașterii a reprezentat un moment deosebit de important în istoria cugetării omenеști, constituind o punte de trecere, între gîndirea medievală și cugetarea din epoca modernă. În această perioadă s-au pus bazele filosofiei din veacurile ce au urmat.